

Kovács Krisztina

Az „önértelmezés kísérletei”

(N. Horváth Béla: A líra logikája. József Attila)

N. Horváth Béla *A líra logikája* című legújabb József Attila-monográfiája az Akadémiai Kiadó Nemzeti Klasszikusok sorozatában jelent meg 2008-ban. A sorozatcím kanonikusan pozicionált pályán mozgó életmű vizsgálatát kínálja, a kötetet végigolvasva azonban a kultuszok mozgását, kánonok alakulását követő, az életmű organikus természetét figyelemmel kísérő szöveget kapunk.

Ahogy az előszóban a szerző is írja, a József Attila-korpusz esetében már több ezer tételesre duzzadt szakirodalmi listából kellett válogatni. Ez a feladat az aránytalanságok csapdáit tartogatta, egy-egy téma, különösen a saját kutatási területek, biztonságos és előnyben részesített „ösvények” követése ilyen jellegű vállalásnál természetesen irány. Az életmű szakaszokra bontásában, ezt N. Horváth Béla már a kötet előszavában ígéri, a vezetők „a gondolkodástörténet variabilitásának érzékeltetése”. A monográfus Veres Andrászt idézi, amikor a kötet szerkezetét magyarázva követendő iránynak a „poétikai-ideológiai szempontú korszakhatár-megállapítást” teszi meg. A kultuszképzés, a halál körülményei által meghatározott, az életművet onnan visszafelé olvasó helyzet bonyolult kiindulást előlegez. A könyv talán éppen ezért kalauzunkként a „mű esztétikáját”, a „műalkotás autonóm voltát” adja meg. A munka kiadásának időpontja ilyen szempontból is kedvező, a szocialista irodalompolitika, mozgalmi költészet, népi-urbánus vita, kommunizmus, anarchizmus, fasizmus, jobb- vagy baloldaliság sokszor elemzett kérdései mára újragondolható szemantikai kategóriákká váltak. Az életmű újraértelmezése persze újabb kánont eredményez, ezzel a szerző is tisztában van, éppen ezért a könyv az „artikulálódó József Attila-kép”, az „eltérő nézetek, műértelmezések” fogalmaival dolgozik. A monográfiaírás példaszzerű módszertani elve a bevezetőben fogalmazódik meg, amikor az életműről való gondolkodást sokszínűségében bemutatni vágyás elvét ismerteti a szerző. („Azzal együtt, hogy nem tartom e műfaj keretébe tartozónak az enyémtől eltérő nézettel való disputát.”) Ezt a törekvést aztán néhány kivételtől eltekintve sikeresen meg is valósítja.

A lelki alkat, mint a biográfia alapja, a szerzői életmű monografikus feldolgozásának újra erőre kapó és termékenynek bizonyuló iránya, gondoljunk csak a közelmúltban megjelent hasonló jellegű szövegekre (Füzi László: *Alkat és mű: Németh László: 1901–1975*. Kalligram 2001, Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris 2005.) N. Horváth Béla kötetét más vállalás vezeti: „A referenciák nem a kód feloldását, a szöveg poétikumának rejtjelezett kulcsát jelentik a mai elemzők számára, hanem a szöveg keletkezésének koordinátáit.” A pályakezdés fejezetben mégsem kerülhető meg a családi legendárium ismert pillanatainak felidézése, amelyből az attitűdök, mentalitások kiolvashatók. A monográfia kezdetben következetesen szűkszavú és mértéktartó e kérdésekben, jegyzetapparátusában azonban bőszes szakirodalmi listával szolgál az ilyen irányban tájékozódni vágyóknak. A korábbi filológiai kutatásokat felhasználva cáfolja az apa amerikai tartózkodásának legendáját, és röviden az öcsödi időszakban született névmágiát is érinti. Érdeklődésének középpontjában azonban a „poétikai ívek és hagyományok” összefüggései állnak, ennek megfelelően az életrajzi tényeknél többet foglalkozik a korai időszak verseinek előképeivel (Kosztolányi, Babits és Tóth Árpád hatása). Elemzése azonban, amelyben a kezdő költő hasonlóságát Adyban találja meg, már előlegezi a később megkerülhetetlenné váló mentális szempontokat. A korai szerelmes versek „titokzatos érzéki asszony” képeinek megrajzolásával és az Ady-allúziók előtérbe kerülésével

a szerzői szándék ellenére mégiscsak a szociokulturális sajátságok lesznek fontosak. A szellemtörténeti háttér következetesen vonul végig az indulásról szóló fejezeteken. Schmitt Jenő és az anarchizmus, a francia anarchista mozgalommal és a Francia Kommunista Párttal való kapcsolatok tárgyalása, a költészetre gyakorolt hatásai a szellemi környezetet és kontextust szem előtt tartó elemzés szemléletes példái.

A nagyobb fejezeteket indító elméleti-filozófiai bevezetők együtt haladnak a biografikussal, a szükséges életrajzi vonásokat és a világirodalmi hatásokat így egyszerre ismerhetjük meg. A *Kísérleti poétikák–poétikai kísérletek* avantgárd beágyazottsággal foglalkozó fejezete az avantgárd elméleti kérdéseit, magyar vonásait vázolja fel. Az én- és önteremtés verseiről szóló bevezető tömören tárgyalja a *Tiszta szívvel* kultuszképző szerepét. A monográfus az ismert kultikus tartomány (Horger-ügy) felrajzolása helyett az elemző viszonyulást részesíti előnyben, következtetéseit eltávolítja a számára kevésbé hatékonynak bizonyuló irodalompolitikai diskurzus szintjéről. Szimbólumrendszerének vizsgálatát Tverdota György elemzésének beidézésével végzi el. Az elemző a verset az életműformáló kultikus sajátosságok ismertetése mellett a biblikus motívumok, Ady- és Babits-hatások kimutatásával a folyamatos énteremtési vágy első megnyilvánulásaként tárgyalja. Az így körvonalazódó poétikai irány a *Nemzett József Áron* és a *József Attila* című versek elemzésével folytatódik. Az „Isten-teremtés” poétikája, ahogy N. Horváth összefoglalja, még nem a pszichoanalízis Isten-apa képe. Az irodalmi-szellemi apa modell situációja, a két tag közötti dialógus keresése, mint a vizsgált poétikán végigvonuló alakzat már ebben a fejezetben körüljárt viszonyulás, amelyhez a későbbi elemzések is visszatérnek. Az önépítés, önteremtés, önértelmezés, az én mintázatai, mégiscsak a könyv kulcsszavai, amelyek a fejezetcímekben és a szövegben újra és újra felbukkanó, a poétikai váltásokat is magyarázó tényezők.

A József Attila-életrajz kezdetben diszkréten háttérbe vonul, de hogy ez a felfogás nehezen tartható, már *A tiszta költészet ideája* című fejezetben világossá válik. Itt a Vágó Márta-szerelmet a korábbiakhoz képest hosszabban, elsősorban alkatuk, érdeklődésük hasonlóságát összevető gondolatmenetben olvashatjuk. A Vágó család szellemi köre, a József Attila-poétikára tett hatásuk, olvasmányaik, motivációik, társadalmi környezetük genealógiájának vizsgálata nélkülözhetetlen momentumoknak bizonyulnak. Bővebb tárgyalásuk indokolt, de így a makói időszak vagy a szegedi egyetemi évek hasonló szempontok szerinti elemzésének hiánya is felmerül az olvasóban.

A monográfiát a különböző álláspontokat ismertető és ütköztető szemlélet jellemzi, jellegét mégis az a célkitűzés adja, hogy a viták ne uralják a könyvet, az elemzések szöveggözpontúságát ne veszélyeztessék. Az egyensúly azonban néha felborul, amikor az előbb említett elv sérül. Az értekező szövegek, esszék, pamfletek kritikai fogadtatása, amelyet korábban kevésbé részletesen tárgyalt a kötet, néhány helyen az elemzés középpontjába kerülnek. Ez történik *A tiszta költészet poétikája* fejezetben, ahol a két kritikusi ellenpont, Németh Andor elismerő és Németh László elítélő kritikája. Németh László bírálatáról szólva a szigorú kritika, az elfogultság megítélése helyes, de a lábjegyzetben ismertetett apologetizáló Németh László-kutatás diskurzusának említése számomra problémás. Hiszen a bírálatot elemző szövegrész maga is védőbeszéd, a József Attila költészet apológiája. Ez a magatartás egy életművet tárgyaló áttekintésnél érthető, de minden életmű és kutatás szakértőinek az objektivitás szándéka mellett is várható viszonyulása. Ez annál is inkább szembeötlő, mert a következő, *A tiszta költészet esztétikája* című részben a József Attila gondolkodói alkatáról szóló okfejtésben a monográfus ismét ismerteti az egymásnak feszülő álláspontokat, nem kívánván állást foglalni. Itt a később idézett, a könyvben többször felhasznált munka, az értekező József Attiláról szóló Lengyel András írás („...gondja két a gondolatban.” *Az értekező József Attiláról*. Tiszatáj-könyvek 2005.) álláspontját is megoszthatta volna olvasóival a szerző. A téma bővebb lábjegyzetbeli tárgyalását a monográfia, egyensúlyra törekvő szemlélete mellett is elbírt volna.

A kötetet – mivel a mentalitás kérdései ebben a célkitűzésben hol felbukkannak, hol eltűnnek – a motívumelemzés, poétikai paradigmaváltások szervezik. A motívumok kibontása, interdiszciplinaris és világirodalmi párhuzamokat sem nélkülöző elemzése a könyv egészére jellemző, jól kidolgozott szempont. A *Klárissok* elemző vizsgálatában a testtájakat, genitáliákat ábrázoló szimbolikus nyelvet a folklór területére vezető részletes és alapos elemzésben ismerhetjük meg (pl. Tornai József, Hansági Ágnes, Tverdota György eredményeinek bevonásával).

A tiszta költészet kritikai gyakorlata fejezetben a Babits-pamflet és az Ady-vízió tárgyalásakor árnyalt művészetbölcséleti összefoglalást olvashatunk. A *Ki a faluba* című rész a Bartha Miklós

Társasághoz való csatlakozás körülményeit, szellemi közegét teremti újra. A kor gondolkodásmódjait pontosan ismertető részek nemcsak a néprajzi, a népi hagyományhoz való kapcsolódást is elemzik. Kibontakoznak a barthás időszak verseinek előzményei, középosztály-attitűdjei, filológiai, textológiai vizsgálatok eredményeivel igazolva a mondandót.

A *proletár művészet poétikája* fejezet a kommunista mozgalommal való bonyolult kapcsolatot, az egyik leginkább mozgásban lévő, újraértelmezett hatást tárgyalja. Ebben a fejezetben a pszichológiai motívumok ismertetése is helyet kap. Véggkövetkeztetése egy olyan világgép, amelynek jellegét az eltávolodások ellenére is elsősorban a baloldaliság adja. Az agitatív politikai költészet rész a szocialista korszak programverseinek bő, sok új szempontot is figyelembe vevő összefoglalása. Az elemzés itt a pszichologizáló olvasat kiiktatására törekszik, megállapításai szövegek központú elemző fejezetben bomlanak ki. Az agitatív költészet motívumainak ismertetése jól használható, az utóbbi évtizedek ellentmondásait is tárgyaló, a különböző beszédmódokat ismertető rész. Az *Élettárs a mozgalomban: Szántó Judit*-fejezet a kapcsolat objektív megközelítését adja, kiegyensúlyozza az egymásnak feszülő nézeteket, kultusz és ellenkultusz, magánszféra és költészet kapcsolatát mutatja be. A viszony jellegének, minőségeinek ismertetése azonban megint a lelki alkat felé viszi a szöveget, ami nem is baj, hiszen így a gondolkodástörténeti horizontot egyéb dimenziói is kiegészíthetik vele.

Egy 2008-ban írt monográfiánál a munkásmozgalmi hatások, motívumok és értelmezési kísérletek kellő távolságba kerülve szemlélhetők, a jelenségek megfelelő árnyaltsággal vizsgálhatók. Erre az elemzői magatartásra a könyvben produktív olvasatok épülnek. A *Marxtól Reichig. A forradalom analízise – az analízis forradalma* fejezetben a *Munkások* című vers elemzése során a részletekből kiolvasható megfigyelésekre is van idő: „A szexualitás ilyen hangsúlyos szerepeltetése a társadalomra alkotó leírások között csak a későbbi kommunista-szocialista, a társadalmi célok orientálta, elnagyolt emberkép felől nézve szokatlan, a korabeli munkásmozgalom még nem tért ki e kérdés elől.”

A mozgalmi poétika összegzése után a monográfia a freudizmus, freudomarxizmus hatásainak ismertetésébe kezd. A pályára és költészetre gyakorolt hatások részletes ismertetésével a szerző olyan kultikus helyzetet és témát tárgyal, amelyet a József Attila-életmű egyik legfontosabb motívumának tart. A „freudizmus lírizálása” az életművet egyre jobban meghatározó szemléletet mutat, így a kötet is növekvő terjedelemben foglalkozik ezzel a körülménnyel. A magyar irodalomban megjelenő Freud-hatás ismertetésénél megkerülhetetlen a Freudot közvetítő Ferenczi Sándor és a magyar írók kapcsolatának felfejtése. Ezt a szellemi környezetet a *Válság és reneszánsz* fejezetben a mozgalmi versekkel összefüggésben tárgyalja a szerző. A sok esetben indokoltan feszes, tömör szöveg itt érzemmen szerint túl részletesen foglalkozik ismert, a József Attila-kutatáshoz talán nem nélkülözhetetlen területekkel. A Ferenczi és Freud, Ferenczi és a magyar irodalmi szövegek kapcsolatát elemző részek akár el is hagyhatók. A *Mélylélektan és szocializmus* rész alfejezetében a pszichoanalízis és a magyar irodalom kapcsolataiban a *golyakalifára* vagy az *Egy elmebeteg naplójára* vonatkozó megállapítások idegen testként ékelődnek a József Attila-életművet követő gondolatmenetbe. A Freudomarxizmust tárgyaló fejezetre ugyanez a részletező elemző magatartás jellemző, bár a nagyobb egységet lezáró, az *Óda* korszakbeli egyedülállóságáról szóló értelmezés igazolhatja is ezt. A könyv itt a költői világgép változásait a párhuzamokkal, hatásokkal együtt vizsgálja. N. Horváth a Wilhelm Reich-szöveg (*Dialektikus materializmus és pszichoanalízis*) szerepét filológiai szempontok bevonásával fejti fel. A Gide, Koestler életrajzzal, hasonlóságokkal együtt mozgatás érzékletes és szellemes párhuzam, amely azonban ismét a mentális folyamatok, érzékenységek felé viszi a szöveget. Az összevetésből a kommunista párttal megromlott viszony magyarázatát kapjuk, a pontosításra, világos fogalmi gondolkodásra vágyó szerzői szándék megvalósulását láthatjuk: „*Vitathatatlan, mást jelentett a fasiszta minősítés 1933-ban, mint később, vagy ma, ám a megbélyegzés, a kizáró elhatárolódás azt a költőt sújtotta, aki – kétségkívül felette állva a napi politikai csatározásoknak – a munkásegység munkások általi megteremtését.*”

Az *Analízis és poétika* fejezetben az önépítés után az önmegértést ígéri a könyv, amely így az identitás formáit, személyességét helyezi előtérbe. A *Magad emésztőt* elemző rész az analitikus módszerek, a bűntudat mellett a Babitscsal kialakult bonyolult viszony feloldhatatlanságát vizsgálja. A szöveget itt is az irodalmi, szellemi apa-fiú kapcsolatok hálója uralja. A szerző koncepciójában a *Magad emésztő* a freudi modellt az esztétika számára adaptálja, az elemzést az analitikus módszerek felé nyitja meg. Az *Ódáról* szóló fejezet a műfaji metamorfózisokat a versnek inkább az antik műfajhoz kapcsolódását tartja fontosnak. A luhmannianus modell versszerkezetre olvasása

sikeres elemzési stratégiának bizonyul. A vers elemzésében a szerelem születése, természete a szexuális aktus azonosként is leírható fázisaira alkalmazva manifesztálódik. A szerző Luhmann koncepcióját idézi, sajnálatos azonban, hogy a lábjegyzetben és a kötet végi szakirodalmi listában a szerző neve és a hivatkozott kötet címe is hibásan szerepel. (A felhasznált munka: Niklas Luhmann: *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról.*) Luhmann gondolatmenete a műfaj modern metamorfózisának változatait definiálja, az egyediségről szóló elképzeléseit a tárgyalt vers elemzéséhez rendezve olvashatjuk. Az én-te viszonylat a mediatisálás sajátos formájaként jelenik meg, az *Óda* vizsgálatának előterében a szakrális elemek, Thanatosz és Erósz freudi megfogalmazása, szexuális és aszexuális motívumok kibontása áll.

A kötet e pontján ismét felmerül a kérdés, hogy ha a lábjegyzetek egyes esetekben az egymással szembesített vélemények és viták terei, más alkalmakkor miért marad el a fontos álláspontok ütköztetése. Az *Eszméletről* szóló fejezet 4. lábjegyzetében (284. o.) is említhetők lettek volna a Rapaport-levéllel vagy levelekkel (?) kapcsolatos különböző elképzelések. (L. Lengyel András témában végzett kutatásait a már említett és N. Horváth Béla által is többször hivatkozott munkából, a „...gondja kél a gondolatban”. Az értekező *József Attiláról* című tanulmánygyűjtemény vonatkozó, *A pszichoanalízis mint az „ödipusz vallás teológiája”* című fejezetét.) A véleménynyilvánítás, állásfoglalás természetes igénye és törekvése is egy monográfiának. Ha nem is fogadja el a szerző a fent említett gondolatmenetet, a több darabból álló korpuszról szóló véleményről tájékoztathatja olvasóit. A kötet jellegét adó, mindig szem előtt tartott szervezőerő, az „önértelmezés”, a Rapaport-szöveg(ek) olvasásánál is követett stratégia. Az *Eszmélet* utáni kései költészet bemutatása során elsősorban Tverdota György és Szigeti Lajos Sándor munkái nyomán a többszörös tükrözésen, fikción át, az életrajzság terhére leválasztott anyaalak rajzát kapjuk. A költészet kritikai értetlensége iránti fokozottabb érdeklődés fejezetei (Füst Milán, Halász Gábor, Bálint György kritikái) filológia és alakulástörténeti aspektusokkal gazdagítják az életmű vizsgálatát.

Sokoldalú elemzésben tárulnak fel a marxi koncepció vonásai: a homo estheticus, oeconomicus és moralis kategorizálása. N. Horváth Béla Marx freudizálását az egész költészetet szervező, megújuló, ismeretanyagokkal és elméleti háttérrel is folyamatosan bővülő erőnek tartja. A szonettek keletkezését, a kései költészet Isten-képét éppen ezért a terápia folyamatában való előrehaladásal együtt tárgyalja. Gyömrői Edit alakját, a költő halálával kapcsolatban felmerülő felelősség kérdését ugyancsak a kultuszok, prekonceptiók és irodalmi pletykák mértéktartó bemutatása, tiszta, tárgyilagos elemző magatartás jellemzi. N. Horváth jórészt Erős Ferenc, Beney Zsuzsa kutatási eredményeire támaszkodva teszi fel a kérdést, a betegség esztétikai megjelenítésében milyen arányban játszottak szerepet a gyerekkori lelki traumák, terápikus feldolgozásuk vagy a freudizmus erős hatása. A *Szabad ötletek jegyzéke* tárgyalásakor a közreadással kapcsolatos etikai és textológiai kérdésekről (Tverdota György, Horváth Iván kutatásai), a szöveg műfajáról, szándékáról és esztétikájáról (Szabolcsi Miklós, Tverdota, Szőke György, Bori Imre, Bókay Antal idézett és vonatkozó munkái) kapunk részletes képet. Ugyanez a kórkepadás jellemzi a költő kórtanáról szóló fejezetet (József Attila betegsége), a téma áttekintése után a pszichológiai meghatározottság, a szociáldinamikai alakulások fontosságát hangsúlyozó gondolatmenetet követhetünk. Ehelyütt Bókay-Stark, Cserne István, Német Attila egymástól eltérő kórképeivel, a betegség természetéről szóló, egymástól eltérő eredményeivel ismerkedhetünk meg.

Ahogy a *Thomas Mann üdözlése* is az apakép újraalkotása szempontjából válik fontossá a szövegben, egyre inkább az analízis és társadalomértelmezés kapcsolódásai szervezik az életműről való gondolkodást. A kései költészet elemzésekor is az analízis és a hozzá kapcsolódó elemző technikák kerülnek előtérbe. A halál körülményeinek részletes ismertetésével mint kultuszképző aktussal a szerző már nem is foglalkozik, elemzését eltávolítja a találgatások és „szentté avatás” körülményeinek ismertetésétől.

N. Horváth Béla életrajza nagy szakirodalmi anyagot tekint át, a kor- és világkép, szellemi háttér kontextusában vizsgálja a költészetet, egysúlyra, a főbb irányok és viták ismertetésére törekszik. A bizonytalan biografikus mozzanatokra, vitás, kultuszképződésnek legkevésbé ellenálló pontokra is rámutat, kiegyensúlyozottságra törekszik, ezt az említett példáktól eltekintve meg is valósítja.

(Akadémiai Kiadó, 2008)